

Endülüs: Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi

Hugh Kennedy, Çev. Ayşenur Demir

İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019, 334 sayfa, ISBN: 978-975-995-947-0.

Orhun KÜSKÜ*

İber Yarımadası'nın Müslüman idaresindeki tarihini eserlerine konu alan tarihçilerin başında üç ciltlik çalışmasıyla (*Histoire de l'Espagne musulmane* - 1950-1953) Évariste Lévi-Provençal gelmektedir. Ardından W. Montgomery Watt (1965), Anwar Chejne (1974), Thomas Glick (1979), Roger Collins (1983 ve 1989) gelirken, 1996 yılında kaleme aldığı *Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus* adlı eseriyle Hugh Kennedy de bahsi geçen tarihçiler arasına dâhil olmuştur. St. Andrews Üniversitesi'nde 1972 yılından itibaren Orta Çağ Tarihi üzerine ders vermeye başlayan Kennedy, Arapça kaynaklardaki yetkinliği ve iyi bir anlatım yeteneğine sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. 1997 yılında profesör olan Kennedy'nin farklı alanlarda literatüre kazandırdığı 14 eseri vardır. Burada tanıtımını yapmaya çalışacağımız eseri ise 2019 yılında Dergâh Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

Eser, başlığından da anlaşılacağı üzere Müslüman İspanya ve Portekiz'in bir siyasi tarihi olup tüm İslami yönetimlerin tarihini ana hatlarıyla okuyucuya sunmayı amaçlamakta ve İberya'da 711 yılında başlayan Müslüman egemenliğinin, 1492'de sona ermesine kadar geçen süreci kapsamaktadır. Buradan hareketle, kitabın odak noktasında Endülüs'ün siyasi tarihinin yer aldığı rahatlıkla söylenebilir.

Bu amaç doğrultusunda eser, giriş ve sonuç bölümleri haricinde on bir bölüm şeklinde planlanmıştır. Bunun yanında, iki sayfalık bir terimler listesinin olması genel okuyucunun aşına olmadığı İslami

* Arş. Gör., KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Konya, orhun.kusku@karatay.edu.tr

kavramlar karşısında rahat bir okuma yapmasını sağlamaktadır. Ancak sadece iki haritanın eklenmiş olması, söz konusu coğrafyaya yabancı olanlar için kitabın anlaşılmasını kısmen zora sokmaktadır. Zira siyasi tarih okumaları yapılırken, okuyucunun zihninde anlatılan coğrafyanın canlanması için yazılanların haritalarla desteklenmesi çok önemlidir. Bununla birlikte, eserde verilen 7 sayfalık kaynakçada 3 sayfa Arapça kaynaklara ayrılırken, eser içinde atıf yapılan sadece 4 adet Latince kaynak yer almakta ve geri kalan 5 sayfayı da ikincil kaynaklar oluşturmaktadır. Ayrıca, orijinal dilindeki baskıda kullanışlı bir dizin yer almasına rağmen, Türkçe tercümesinde aynı durum geçerli değildir.

Kitabın içeriğine baktığımızda yazar, İber Yarımadası'nın Müslümanlar tarafından fethiyle başladığı eserin sonraki bölümlerini kronolojik sırayı takip ederek farklı egemen güçlere dayalı olan geleneksel dönemlere ayırmış ve bu dönemler içerisinde iktidarı ele geçirmiş hanedanların yapılarını ve kökenlerini, destekçilerini ve kendilerini meşrulaştırma çabalarını detaylandırmıştır. İslam fetih hareketinin hangi gerekçelerle ve hangi maddi somut nedenlere dayandırılarak yapıldığının ortaya konulduğu ilk bölümden (s. 17-45) sonraki dört bölümde (s. 46-146), 756-1031 tarihlerinde varlığını sürdürmüş olan Endülüs Emevî Devleti'nden uzun uzadıya bahsedilmiştir. Önceki bölümlere nazaran nispeten kısa tutulan VI. bölümde (s. 147-170), 1031'deki Endülüs Emevîlerinin düşüşü sonrası İber Yarımadası'nda ortaya çıkan irili ufaklı Tayfa Krallıkları (*Müluku'l-tavâif*) konu edilmiştir. Ardından kitabın üzerinde sıklıkla durduğu -Endülüs'ün Kuzey Afrika bağı koparmadığı- düşüncesinin örnekleri olan Murabıtlar ve Muvahhidler dört bölümde (s. 171-288) işlenmiştir. Son bölüm ise Müslümanların Endülüs'teki son siyasi mevcudiyetini teşkil eden Gırnata Krallığı'na (Nasrîler) ayrılmıştır.

Diğer taraftan, siyasi tarihi gelişmeleri doğrudan etkileyen Eulogius ve Hristiyan fedai (*martyr*) hareketi dışında kültürel veya dinî sorunlar üzerinde pek durulmamıştır. Kitapta, yazarın giriş bölümünde belirttiği gibi, Müslümanların siyasi varlıklarını konu edinmiş olması nedeniyle, 1492'de Müslüman siyasi idaresinin son bulmasının akabinde yarımada birkaç yüzyıl Hristiyan kralların yönetimi altında yaşayan çok sayıda Müslüman topluluk hakkında hiçbir şey yoktur. Aynı zamanda yarımada'nın kuzeyindeki Hristiyan krallıklarının da Endülüs'e yönelttikleri askerî tehditler dışında eserde pek yer almaması, çalışmanın merkezinde Endülüs'ün olduğunu göstermektedir. Nitekim araştırma için kullanılan Arapça kaynakların yoğunluğuna bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Esasen yazarın ortaya koymaya çalıştığı şey, 8. ve 15. yüzyıllar arasında İber Yarımadası'ndaki İslam devletlerinin yükseliş ve çöküşünün sistematik ve özgün bir anlatımıdır.

Yazar, çağdaş kaynakların eleştirel tartışması yanında olayların tarihsel önemlerini de açıklama gayretindedir. Birkaç konuda mevcut birincil kaynakları eleştirel bir şekilde irdelemekte ve müellifleri, olayların sonraki yorumlarıyla uzlaştırmaya zorlamak yerine, yazdıkları dönem içindeki bakış açılarını tartışmaktadır. Ayrıca, ikincil kaynaklar hakkında dipnotlarda değerlendirmelerde bulunarak ileri

okuma yapmak isteyen gerek akademik çevreye gerekse de alanın ilgisine yönlendirmeler yapmaktadır.

Bunun haricinde dikkat çeken bir diğer özellik, çok sayıdaki siyasi grupla ilgili ortaya konan tartışmalardır. Kuzey Afrika ve İspanya'da Berberilerin kabile bölünmelerinden birçok Arap hiziplerine kadar hepsi yazar tarafından oynadıkları siyasi roller özelinde tutarlı bir biçimde izah edilmektedir. Ancak kitabın kapsamı dışında yer alması nedeniyle söz konusu grupların sosyal yapıları ve ilişkileri eksik kalmaktadır.

Yazarın Müslüman İspanya'daki farklı rejimlere yaklaşımı sistemli ve anlaşılır düzeydedir. Bununla birlikte, geniş bir tarihin ele alınması bazı bölümlerin detaylı işlenmesine, bazı bölümlerin de daha yüzeysel kalmasına neden olmuştur. Burada karşımıza kaynak sıkıntısı çıkmaktadır. Çünkü bazı dönem olayları için nispeten daha çok bilgiye sahip olunurken, diğer dönemlerdeki kaynakların azlığı olayların daha sınırlı aktarılmasına sebep olmuştur. Yazar, bu siyasi olayların o zamanlar oldukça tartışmalı konular olduğunu açıkça kabul etmekte ve olayları bu bağlamda ele almaktadır. Bunu yaparken de merkezî hükümetle yerel elit grupların ilişkisi üzerinden Kurtuba, Sevilla veya Gırnata da kurulan iktidar sahiplerinin Endülüs coğrafyasına otoritelerini nasıl yaydıklarını ya da yaymaya çalıştıklarını incelemektedir. Bu siyasi araştırmada tam olarak analiz edilmeyen kısım ise Endülüs'ün sınır bölgelerindeki Hristiyan-Müslüman ilişkileridir. Yazar, Hristiyan krallıklardaki politik gelişmelere atıfta bulunmuştur, fakat iki taraf arasındaki doğrudan temas örneklerine nadiren değinmiştir. Örneğin; eserin beşinci bölümünde el-Mansûr'un Navarre Kralı Sanço Abarca'nın kızı ile evliliğinden kısaca söz edilmiştir (s. 137).

Yazar, eser boyunca tarafsız kalmıştır. Her ne kadar dördüncü bölümün başlığı (Emevi Halifeliği'nin Altın Çağı) bu kavrama atıfta bulunsa da ideal bir altın çağ olarak herhangi bir dönem üzerinde durmamıştır. 1031'deki Endülüs Emevî Hilafeti'nin çöküşünden sonraki süreçleri içeren bölümlerde, Müslüman İspanya'da neyin yanlış gittiğine ve çöküşün nedenlerine odaklanılmıştır. Bunun için de hem Müslümanlardaki hem de Hristiyanlardaki askerî ve siyasi yapılar, Müslümanların birlik ve beraberlikten yoksun olması, demografik hareketler, askerî teknolojiler gibi etkenler ışığında kısmen de olsa bir cevap aranmaya çalışılmıştır. Ancak yazarın "Endülüs'e Veda" isimli kısa sonuç bölümünde ifade ettiği gibi siyasi bir araştırma bu soruların cevaplanmasında yetersiz kalmıştır.

Yazar, Müslüman İspanya'nın namı diğer Endülüs'ün siyasi tarihine dair net bir açıklama sunmaktadır. Çeşitli Arap, Berberi ve Endülüslü grupları ve rejimleri açıkça tanımlamakta ve siyasi olayları Endülüs tarihi üzerindeki etkileri açısından eleştirel bir şekilde ele almaktadır. Ancak bu araştırma, Endülüs olaylarına dar bir bakış açısı getirmektedir. Çünkü ekonomi ve toplum incelemesi olmadan Müslüman İspanya'nın kapsamlı bir resmini yapmak mümkün değildir.

Bununla birlikte, Endülüs'ün askerî tarihi siyasi tarihinden ayrılamaz. Bundan dolayı Kennedy'nin araştırmasının çoğu kısmı, yöneticilerin ordu içindeki hizipçiliği ve askerler ile siviller arasındaki gerilimleri nasıl kontrol ettiklerini ya da edemediklerini konu edinmektedir. Bu tür meselelerin

araştırılması ise toplumsal tarihle ilgili soruların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Ordudaki hizipler etnik çatışmalara mı dayanıyordu? Ordu, sivil toplumla gerçek anlamda ne ölçüde bütünleşmişti? Hatta burada moda tarihi dahi devreye girmektedir. Örneğin; askerî bir aristokrasi sınıfı olarak Endülüs'ü yöneten Berberi gruplardan Murabıtların, kendilerini örtülü kıyafetleriyle halktan kısmen de olsa ayırdıkları ve böylece Endülüslülerin kendi içlerinde yaşayan Murabıtlara İberya şehirlerinde dolaşan farklı ve gizemli bir varlık gözüyle bakmasına neden olduğundan bahsedilmiştir. (s. 194).

Yazar, Endülüs'ün siyasi tarihini, aşağıda ifade edilen, bir dizi çözülemeyen sorunla aktarmaktadır. Endülüs, etnik olarak Arapların, Berberilerin, İberlilerin ve Kuzey ve Doğu Avrupa'dan getirtilen köle askerlerin (Sakalibe) oluşturduğu çeşitli bir toplum olduğundan, zikredilen gruplar arasında çoğu kez çatışmaların yaşandığı, mahallî güce sahip soyluların birçok bölgede merkezî hükümete karşı düşmanlık beslediği, ordunun serkeşliği ve bazen güvenilmez olduğu ve iktidara gelenlerin pek çoğunun halkın gözünde meşruiyetten yoksun olduğu gibi problemler eserde gözler önüne serilmektedir. Ayrıca başarılı yöneticilerin bu tür problemleri bir süreliğine kontrol altına aldıkları ve bu durumun en önemli örneği olarak da onuncu yüzyılın sonlarında iktidarı Emevîlerden almayı başaran bir saray teşrifatçısı olan el-Mansûr ön plana çıkarılmaktadır. Kennedy, el-Mansûr'un saraydaki rakiplerini bertaraf etmesini, yerel güçleri zapt etmesini ya da sindirmesini, ordu içerisindeki düşman etnik grupları dengelemesini ve sallantılı meşruiyetini güçlendirmek için cihadı kullanmasını onun zekası ve başarılı hamleleri üzerinden vurgulamaktadır (s. 128-129). Nitekim, 997 yılındaki Santiago de Compostella'nın yağmalanması ve katedraldeki çanların savaş esirleri tarafından başkent Kurtuba'ya taşınması, el-Mansûr'un en önemli cihat hareketlerinden biriydi. Onun sahip olduğu vizyona sahip olmayan selefleri döneminde, yukarıda bahsi geçen sorunlar sebebiyle Endülüs toplumunda ve yönetiminde var olan gerilimler kontrolden çıkmıştır (s. 136-137).

Kennedy, İspanya ve Kuzey Afrika'da İslami yönetim altında ortaya çıkan sosyal ve ekonomik gelişmeleri karmaşık ordu teşkilatı içerisinde yorumlamaktadır. Yazarın analizi, İslam'a geçen Berberilerin önemi ve köle askerlerin (*Sakalibe*) askerî yönetim karmaşası içindeki konumları gibi meselelere dikkat çekmeyi içermektedir. Ayrıca, yönetici sınıf arasındaki etnik ve dinî temelli gerilimleri teferruatıyla aktarmaktadır. Ailesi İslamiyet'i kabul eden yerlilerden olan İbn Hafsun'un gibi toplumsal ayaklanmaları ve isyanları, Endülüs'ün siyasi tarihi üzerindeki etkileri nedeniyle detaylıca incelemektedir.

Kitapta bilgiler net bir şekilde sunulmaktadır. Hatta 12. ve 13. yüzyıldaki Berberi yönetimin, İberya ve Kuzey Afrika'daki iç içe geçmiş sofistike tarihi dahi anlaşılabilir bir düzeyde izah edilmektedir. Yazar ayrıca İslam tarihinin kavramlarını ortaya koyarken, uzman olmayan sıradan okuyucunun kendi argümanlarını takip edebilmesi için her zaman gerekli arka plan bilgisini vermekte ve her dönem boyunca okuyucuyu birincil kaynaklarla tanıştırmakla onları eksi ve artı yönleriyle değerlendirmektedir. Bundan dolayı bu eser oldukça ilgi çekici ve aydınlatıcı bir çalışmadır.

Kitabın önemli bir başarısı da Kuzey Afrika ve Endülüs tarihleri arasındaki üstü kapalı bağlantıyı saptamasıdır. Gerçekten de Portekiz ile çok az ilgisi olan bu kitabın başlığı ‘Müslüman İspanya ve Kuzey Afrika’ olabilirdi. Nitekim bu jeopolitik varlıkların durumu ve yazarın okuyucuyu bunların birbirleriyle olan etkileşimine ikna etme yeteneği, yalnızca Berberi hanedanlarının konu edildiği Murabıtlar ve Muvahhidler bölümlerinde belirgin olmayıp aynı zamanda çalışma boyunca altı çizilen bir kalıptır. Kitap, esas olarak okuyucuyu Endülüs olgusunun tarihini Mağrip ve İslam dünyasının geri kalanıyla ilişkilendirerek düşünmeye teşvik etmektedir.

Yazar, giriş kısmında çalışmasının entelektüel ve kültürel tarihle ilgili olmadığını belirtmiş olsa da bu tür disiplin sınırlamalarının yapılması bazen yazar için bazen de okuyucu için zorluklar çıkarmaktadır. Örneğin, yazarın da belirttiği gibi Endülüs tarihi açısından incelenmesi en zor dönem, hilafet yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Tayfa Krallıklar (*Müluku’l-tavâif*) dönemidir. Bu süreçte bazı alanlarda bilhassa şiir ve diğer edebî faaliyetlerde yerel hanedanların desteğiyle büyük başarılarla imza atılmışsa da siyasi açıdan zayıf olunması ve sürekli bir çatışma hâlinin mevcudiyeti bunların takibini zorlaştırmaktadır (s. 149).

Öte yandan, Arapça olmayan materyallerle ilgili olarak bir takım küçük hatalardan da bahsetmek gerekmektedir. Örneğin; Şarلمان’ın 778’de imparator olarak vasıflandırılması (s. 53), I. Otto’nun (936-973) tahta çıkışının yanlış tarihlendirilmesi (s. 114) ve Asturias Kralı olan III. Alfonso’nun (866-910) Leon Kralı olarak adlandırılması (s. 82, 86) gibi bazı yanlışlıklar mevcuttur. Ancak bu tür küçük hatalar, çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı düşünceleri gölgede bırakmamaktadır.

Son söz olarak; Endülüs’ün siyasi bir varlık olarak ortadan kalkmasının tartışılmasıyla sona eren eser, daha önce de zikrettiğimiz gibi bir siyasi tarih kitabı olduğundan, W. Montgomery Watt ile Pierre Cachia’nın *Endülüs Tarihi* ismiyle Türkçeye çevrilen eseri gibi daha çok kültürel gelenekleri incelemeye çalışmamıştır. Bununla birlikte yazar, siyasi tarih kapsamında 711’deki ilk Arap ve Berberi fethinden 1492’deki son bağımsız Müslüman güç olan Gırnata (Granada) Krallığı’nın yıkılışına kadarki Endülüs tarihi hakkında detaylı bir araştırma ortaya koymuştur. Buna ek olarak, Endülüs’ün tüm İslam devirlerini kapsayan Türkçe kaynaklar arasında, 1984 yılında Türkçeye kazandırılan S. Muhammed İmamüddin’in *Endülüs Siyasi Tarihi* adlı eseri ile alanın Türkiye’de önde gelen araştırmacılarından Mehmet Özdemir’in *Endülüs Müslümanları* adlı iki kitaplık eseri dışında neredeyse hiç derli toplu ve tüm dönemleri içine alan bir başvuru eser yoktur. Böyle bir eksikliğin olduğu alanda Hugh Kennedy’nin eserinin Türkçeye tercümesi son derece kıymetlidir.